

SULTAN SENCER'İN KÜRDİSTÂN EYALETİ KURDURMUŞ OLDUĞU İDDİASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF THE ARGUMENT THAT THE SULTAN SANJAR SUPPOSEDLY ORDERED THE ESTABLISHMENT OF A PROVINCE CALLED KURDISTAN

Cihan PİYADEOĞLU*

Öz

Büyük Selçuklular Devleti'nin son hükümdarı olan Sencer, 513/1119 tarihinde yeğeni Mahmûd'u mağlup ederek tahtı ele geçirmişti. Ancak o, devletin mevcut başkenti İsfahân'a gelmemiş, ülkenin batısında yeni bir idarî bölge teşkil ederek yeğeni Mahmûd'u buraya hükümdar tayin etmişti. Böylece Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu. Sencer ise Selçuklu ülkesinin tamamının tek hükümdarı olarak Merv'i devletin yeni başkenti yaptı. Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd, daha sonra başkentini İsfahân'dan Hemedân'a nakletmiş ve burası devletin yıkılmasına kadar başkent olarak kalmıştı. Herkesin bildiği bu olaydan farklı olarak bazı müsteşrikler, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Kürdîstân eyaletini de kurdurmuş olduğunu iddia etmişlerdir. İddiaya göre Sencer, başkenti Bahâr olan bu eyaleti yeğeni Süleymanşâh'ın idaresine vermiştir. Bununla birlikte iddiayı dile getirenler konuyla ilgili olarak herhangi bir kaynak göstermemişlerdir. Kaynak gösterilmemiş olması, konuyu tartışmalı bir hale getirmekte ve bazı sorulara neden olmaktadır. Dolayısıyla iddiada belirtilen tarih, şahıs ve yer isimleri, diğer bazı kaynaklarda nasıl yer almaktadır? Süleymanşâh Ebûh olarak verilen kişi, gerçekte Süleymanşâh ile aynı kişi midir? Verilen tarih, olayların kronolojisine uygun mudur? Makalemizde, diğer kaynaklardaki bilgiler ışığında bu soruların cevabı aranacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sultan Sencer, Selçuklular, Kürdîstân, Süleymanşâh, eyalet

Abstract

The last ruler of the Great Seljukid State, Sultan Sanjar took the Seljukid throne after defeating his nephew Mahmud in H. 513/1119 C.E. However, he did not come to Isfahan, the capital of the Sultanate and establishing a new administrative region in the west of the state, he appointed his nephew Mahmud as its ruler. Thus, the Seljukid Sultanate of Iraq was founded. As the sole ruler of the state, Sanjar made Merv the new capital of the Sultanate. Later, Mahmud, the Sultan of the Seljukid Sultanate of Iraq, transferred the capital from Isfahan to Hemedan and it stayed as the capital of the state until it collapsed. In addition to the above mentioned narrative, some orientalists argued that Sultan Sanjar established another administrative unit called Kurdistan during his reign. This

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
cihan.piyadeoglu@medeniyet.edu.tr

argument depends on the information that Sanjar gave the administration of this province with its capital Bahâr to his niece Suleimanshah even though no source whatsoever was given to support it. Since the reliability of such information is debatable, its content (the names of persons and locations as well as the date) should be tested in the light of extant sources. This article aims to examine the content of the above mentioned information by asking questions such as whether or not Suleimanshah Abûh was the same person with Sultan Suleimanshah or was the date of the event in accordance with the known chronology of the Seljukid Empire. In this paper, these questions will be answered in the light of information in the other sources.

Keywords

Sultan Sanjar, Seljukids, Kurdistan, Suleimanshah, province

Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve amcaları Musa Yabgu'nun önderliğinde 1035 tarihinde Gazneliler'in hâkimiyetindeki Horasan'a gelen Selçuklular, yaklaşık beş yıl süren mücadelelerinin son halkası olan Dandanakan Savaşı neticesinde bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Merv yakınlarında alınan bu galibiyetten sonra, özellikle Tuğrul Bey'in batıya yönelik faaliyetleri ile hızlı bir şekilde genişleyen devlet, sadece sekiz yıl sonra Bizans kuvvetlerini Erzurum yakınlarındaki Pasinler Savaşı'nda mağlup etmeyi başarmış (1048), on beş yıl sonra da Abbâsî Hilafet merkezi olan Bağdad'a girmişti (1055). Bu süreçte Ortadoğu'daki pek çok yerel hanedan, Selçuklular'a tâbi oldu. Bahsetmiş olduğumuz bu hızlı ilerleme, Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve oğlu Sultan Melikşah (1072-1092) döneminde de devam ettirilmişti. Sultan Melikşah'ın ölümüyle birlikte yerine oğlu Berkıyaruk (1092-1104) geçti. Daha ziyade taht mücadelelerinin yaşandığı bu dönemden sonra Melikşah'ın diğer oğlu Muhammed Tapar (1105-1118) hâkimiyeti ele geçirmişti. Onun dönemi devlet için de bir toparlanma süreci anlamına gelmişti. Büyük Selçuklular'ın son hükümdarı ise yine Melikşah'ın oğlu olan Sencer idi. Sencer, 1097 tarihinden itibaren yönetmekte olduğu Horasan'da başarılı faaliyetlerde bulunmuş ve ağabeyi Muhammed Tapar'ın ölümünden (1118) sonra yeğeni Mahmûd'u bertaraf ederek sultan olmuştu (1119). Sultan Sencer'in ölümü (1157), aynı zamanda devletin de yıkılması anlamına gelecekti¹. Geniş sınırlara hükmeden Selçuklular, siyasî, ekonomik, idarî ve kültürel anlamda hâkim oldukları coğrafyayı ve kendisinden sonra gelen pek çok devleti doğrudan etkilemişlerdi. Bu etkinin, özellikle Ortadoğu'da meydana getirdiği değişimler, bazı siyasî görüşlerin de ileri sürülmesine zemin hazırladı. Bu görüşlerden birine göre Sultan Sencer, Kürdistan tabiri ilk olarak tarih ve coğrafya müellifi Hamdullah Müstevfî (ö. 740/1340 sonrası)² tarafından kullanılmış olmasına rağmen, yeğeni Süleyman'ı başına getirdiği Kürdistan eyaletini kurdurmuştu.

Bu iddiayı ilk dillendiren kişinin, aynı zamanda Hamdullah Müstevfî'nin *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eserinin coğrafya kısmını da neşreden Guy Le Strange olduğu anlaşılmaktadır. Ondan sonra bazı müsteşrik ve bu müsteşriklerin yazdıkları üzerinden yorum yapan bazı araştırmacılar da bu iddiayı kabul etmiş görünmektedir. Strange, ilk baskısı 1905 tarihinde yayımlanan eserinde³ konuyla

¹ Büyük Selçuklular hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 2014; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.

² *Nüzhetü'l-kulûb*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1336 hş., s. 127.

³ Guy Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 192/haz. A. Eskikurt-C. Tomar, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, İstanbul 2015, s. 251.

ilgili olarak şu görüşü beyan eder: “Kürdistân eyaletinin menşesine gelince, Selçuklu Sultanı Sencer’in yaklaşık VI. (XII.) yüzyıl ortasında Cibâl eyaletinin batı kesimini, yani Kirmânşâh’a tâbi bölgeyi ayırdığı ve Kürdistân adını vererek, 554 ile 556 (1159’dan 1161’e dek) arasındaki, sonraki dönemde Selçuklu soyuna reis ve İki Irak’a sultan olmakla amcasının halefi olan Ebûh veya Ayûh lakaplı yeğeni Süleyman Şâh idaresine bıraktığı ifade edilmiştir.”. Bu bilgi, diğer bir müsteşrik Thomas Bois tarafından ihtiyat sezilenen bir üslupla tekrar edilmiş ve Bois⁴: “Öyle görünüyor ki Kürdistân veya Kürt Ülkesi ifadesi, başkenti Hemedân’ın kuzeydoğusunda Bahâr olan bir eyalet kuran Sencer’e dayanmaktadır.” şeklinde bir ifadeyi tercih etmiştir. Bazil Nikitin⁵ de aynı bilgiyi tekrar eder. Ancak her üçünün de hüküm bildirdikleri bu bilgiyi herhangi bir kaynağa dayandırmamış olmaları, bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle Sultan Sencer gerçekten böyle bir eyalet kurmuş mudur, kurmuşsa bu eyaleti Kürdistân olarak isimlendirmek ne kadar doğrudur? Sencer’in eyaletin başına atamış olduğu kabul edilen Süleymanşâh Ebûh, Selçuklu hanedanına mensup biri midir? Değilse kimdir? Ayrıca yine Sencer’in kurdurarak başına yeğeni Mahmûd’u tayin ettiği Irak Selçuklu Devleti’nin sınırları Kürdistân ile ne ölçüde örtüşmektedir? Son olarak iddiada dillendirilen tarih, kaynaklarımızda zikredilmiş olan olayların kronolojisiyle ne kadar uyusmaktadır?

Konuya başlarken Kürdistân olarak isimlendirilen coğrafyanın sınırlarını belirlemekte fayda vardır. Mevcut iddiaya temel teşkil eden bilginin müellifi olan Hamdullah Müstevfî⁶, Kürdistân hakkında: “Havası mutedil, on altı vilayettir. Hudutları Irak-ı Arab, Hûzistân, Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Diyar-ı Bekr’e eklenmiştir. Süleymanşâh Ebûh zamanındaki vergisi 200 tümen⁷ (2.000.000), şimdi ise 20 tümen ve 1.500 (201.500) dinar olarak kaydedilmektedir”. şeklinde giriş bilgisi verdikten sonra, Kürdistân’ın beldelerini sıralar. Buna göre Kürdistân, el-Ârî (el-Âbî, el-Âmî), el-İşter, Bahâr, Derbend-i Tâc Hâtûn, Derbend-i Zengî, Dezbîl (Dernîl, Dersel), Dînever, Sultanâbâd-ı Cemcemâl ve Vestâm (Bîsütûn)’ı kapsamaktadır.

Bu temel bilgiden sonra, konuyla bağlantılı kabul edilebilecek meselelere de değinmek yerinde olur. Her şeyden önce kaynaklarımız, Sultan Sencer’in kurmuş olduğunu tek idarî yapıyı Irak Selçuklu Devleti olarak kaydederler. Irak Selçuklu Devleti’nin kurulması şu şekilde gerçekleşmiştir. Sencer’in ağabeyi, aynı zamanda Büyük Selçuklu Sultanı olan Muhammed Tapar’ın ölümünden sonra (511/1118)

⁴ Th. Bois, “Kurds, Kurdistân”, *Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*, V, 439/çev. K. Fıratlı, *Kürtler ve Yurtları: Kürdistan*, İstanbul 1996, s. 13/“Kürtler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1097. Bu madde, konuyla ilgili araştırmacılar için en önemli referans durumundadır.

⁵ Bazil Nikitin, *Kürtler*, çev. H. D., İstanbul 1976, I, 56.

⁶ *Nüzhëtü’l-kulûb*, s. 127.

⁷ 10.000 rakamını karşılamaktadır, bkz. F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 337. Burada kastedilen miktar gümüş üzerinden verilmiş olmalıdır.

veliahdı ve henüz on dört yaşındaki oğlu Mahmûd onun yerine tahta çıkmıştı. Ancak bu durum, 490/1097 tarihinden itibaren Horasan'ı yöneten ve devlet içerisinde güçlü bir pozisyonu olan amcası Sencer tarafından kabul edilmedi. Geline nokta Mahmûd ile birlikte Sencer de adına hutbe okutarak hazırlıklara başlamış, ardından yeğenini bertaraf etmek düşüncesiyle batıya yönelmişti. Mahmûd'un amcasıyla barışma çabaları bir sonuç vermeyince iki taraf Sâve yakınlarında karşıya geldi. Bu mücadeleden galip ayrılan Sencer olmuştu (2 Cemâziyelâhir 513/10 Eylül 1119). Yenilen Mahmûd ise başkent Isfahân'a çekildi. Bu gelişme Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın Sultan Sencer adına hutbe okutmasını sağlamış, böylece Büyük Selçuklular'ın yeni hükümdarı Sencer olmuştu. Bununla birlikte Sencer, sultan olarak Büyük Selçuklular'ın başkentine yani Isfahân'a gelmemiş, yeni bir yapılanmaya giderek ülkenin batısını aynı zamanda damat edindiği yeğeni Mahmûd'un idaresine bırakmıştı. Bu idarî yapılanmaya göre Sencer "es-sultânü'l-a'zam" ve "sultânü's-selâtin" unvanlarını kullanacak, Selçuklu ülkesinin tek hükümdarı olarak devletin yeni başkenti ilan ettiği Merv'de kalacaktı. Mahmûd ise "es-sultânü'l-muazzam" ve "seyyidü's-selâtin" unvanlarını kullanarak yeni kurulmuş olan ve kaynakların Irak saltanatı, modern araştırmacıların da Irak Selçukluları olarak isimlendirdiği ülkenin batı kesimini yönetecekti. Paylaşımaya göre Mahmûd'un hâkimiyetine bırakılan yerler şu şekildeydi: Hemedân, Isfahân, Cibâl beldelerinin tamamı, Kirmân, Fars, Hûzistân, Irak, Azerbaycan, İrmîniyye, Diyâr-ı Bekr, Musul beldeleri, el-Cezîre, Diyâr-ı Mudar⁸, Diyâr-ı Rebia ve Şâm. Ayrıca Kılıç Arslan'ın oğullarının (Türkiye Selçukluları), elinde bulunan Rum beldeleri ve bu iki bölge arasında kalan diğer ülkeler⁹. Görüldüğü üzere Irak Selçuklu Devleti'nin, daha sonra Kürdistan olarak zikredilen beldeleri de içine alacak biçimde çok geniş bir bölge olduğu açıktır. Diğer bir ifadeyle Kürdistan ile Irak Selçuklularının hâkimiyet bölgesi aynı yer olmadığı için bu iki idarî yapıyı aynı yer olarak kabul etmek çok da mümkün görünmemektedir.

Diğer taraftan Guy Le Strange'in en önemli hareket noktası Hamdullah Müstevfi'nin bahsetmiş olduğu ve Kürdistan hâkimi olarak kabul ettiği Süleymanşâh Ebûh'tur. Ona göre Sencer'in esareti sırasında bir dönem Büyük Selçuklu Sultanı ilan edilen ve 555/1160 senesinde kısa süre de olsa Irak Selçuklu

⁸ Musul civarında bir bölgedir, bkz. Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999, s. 12.

⁹ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *et-Tarihü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963, s. 21; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara 1991, s. 12; Abdülkerim Özaydın, "Sencer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 508.

tahtına çıkmış olan Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşâh¹⁰, Süleymanşâh Ebûh ile aynı kişidir. Bununla birlikte Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzîde* adlı diğer eserinde bahsettiği Süleymanşâh ile Kürdistân arasında hiçbir bağlantı kurmaz. Süleymanşâh, burada sadece Irak Selçuklu Sultanı olarak kaydedilir. Akıllarda herhangi bir soru kalmaması adına hayat hikâyesini kısaca nakledeceğimiz Süleymanşâh, hem Büyük Selçuklular hem de Irak Selçukluları'na hükümdarlık yaptığı dönemde hiçbir başarısı olmayan, kötü bir yönetici görüntüsü çizmiştir. Babasının ölümünden sonra kurulmuş olan Irak Selçukluları bünyesinde bir süre ağabeyleri arasında yer edinmeye çalışmış, Sultan Mahmûd'dan sonra Sultan Sencer'in desteklediği Tuğrul b. Muhammed Tapar'ın ölümüyle birlikte (529/1134) muhtemelen Sencer'in yeni gözdesi haline gelmiştir. Öyle ki, bu süreçte Sencer tarafından veliaht tayin edilerek adına hutbe okutulmuştur. Nitekim Süleymanşâh adının, ilk defa 533/1138 tarihinde gerçekleşen Hârizm seferinden sonra Sultan Sencer ile birlikte anılmaya başladığı görülmektedir. Hârizmşâh Atsız'ın itaatsiz davranışları sebebiyle harekete geçen Sencer, onu yenilgiye uğratarak kaçmasını sağlamış, ardından da bütün Hârizm'i yeğeni Süleymanşâh'ın idaresine bırakmıştı. Bununla da kalmayan Sencer ona Melik unvanı vermiş, kendisine vezir, atabeg ve hacib gibi üst düzey yöneticiler de tayin ettikten sonra Merv'e dönmüştü (Cemâziyelâhir 539/Şubat 1139). Ancak kısa süre sonra harekete geçen Atsız, Süleymanşâh'ı Hârizm'den kovmuş ve tekrar bölgeye hâkim olmayı başarmıştı¹¹.

Süleymanşâh ise bu başarısızlıktan sonra Irak Selçukluları bünyesinde yer edinmeye çalışmıştı. Ancak Sultan Sencer'in Oğuzlar'a mağlup olup esir düşmesi (548/1153), bir anda bakışların ona çevrilmesine neden oldu. Nitekim veliaht olduğu için devletin devamı adına tahta çıkartılması gerekiyordu. Bundan dolayı Sencer'in veziri Tâhir b. Fahrülmülk b. Nizâmülmülk, Süleymanşâh'ı Nîşâbûr'a getirterek adına hutbe okutulmasını sağladı (19 Cemâziyelâhir 548/11 Eylül 1153). Böylece Süleymanşâh, Büyük Selçuklular tahtına çıkmış oldu. İlk heyecanla

¹⁰ Bu şehzadenin adını bazı kaynaklar sadece Süleyman olarak verirken, bazıları da Süleymanşâh'ı tercih etmiştir, bkz. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 225, Ankara 1960, II, 246; Sadreddîn el-Hüseynî, s. 57; el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1943, s. 116; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTKY, Ankara 2013, s. 257; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (Selçuklular)*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 141; Şebânkâreî, *Mecmaü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 117; Kerîmüddîn Mahmûd Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. M. Öztürk, TTKY, Ankara 2000, s. 19; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364 hş., s. 456.

¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, XI, 177; Cüveynî, s. 256-257; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990, s. 347; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTKY, Ankara 1992, s. 48; Köymen, II. *İmparatorluk*, s. 319-320; Abdullah Nâsirî Tâhirî, *Dovlet-i Selçûkiyân*, Tahran 1390 hş., s. 71.

Oğuzlar üzerine yapılan ve başarı kazanılan bazı faaliyetler, esas hedef olan Merv'e yürünmesi kararının alınmasına neden olmuştu. Ancak Süleymanşâh'ın ordusu, karşılarında Oğuzlar'ı gördüğünde savaşa bile girmeden dağıldı. Bu gelişme Süleymanşâh'ın durumunu sarstı. Zaten idarecilik kabiliyetleri tartışmalı olan Süleymanşâh, bir de veziri Tâhir b. Fahrülmülk'ün ölümü (Şevval 548/Aralık 1153-Ocak 1154) üzerine iyice güç kaybetmişti. Tâhir'in oğlu Ebû Ali vezir tayin edildiyse de onun zamanında devlet büsbütün çöküntüye uğradı. Bütün bu gelişmeler, Süleymanşâh'ın Horasan'dan ayrılarak Cürcân'a gitmesine neden olmuştu (Safer 549/Nisan-Mayıs 1154)¹².

Bundan sonra yaşanan olaylar hakkında bilgi veren iki çağdaş kaynak durumundaki İbnü'l-Esîr ve Bundârî, birbirleriyle çelişen bilgiler nakleder¹³. Süleymanşâh, Cürcân'a, ardından Hârizmşâh Yınalteğîn'in yanına gitmiş, burada Hârizmşâh Atsız'ın kız kardeşiyle evlendirilmişti. Ancak bir süre sonra onun davranışlarını beğenmeyen Hârizmşâh, onu yanından kovdu. Isfahân'a gelen Süleymanşâh, bu şehre sokulmadığı için Kâşân'a yönelmiş, bu sefer de kardeşinin oğlu Muhammed b. Mahmûd üzerine asker sevk ederek onu buradan uzaklaştırmıştı. Huzistân'a gidince de Melikşah b. Mahmûd tarafından engellenmişti. En son durağı ise Bağdad olacaktı. Nitekim Halife Müktefi, Irak Selçukluları içinde huzursuzluk çıkarmayı planladığı için onu Bağdad'a davet etmişti. Buraya yönelen Süleymanşâh, sultana yakışır bir şekilde karşılandı ve halife tarafından kendisine tahsisat bağlandı. Halifelik sarayına getirilen Süleymanşâh'tan (Muharrem 551/Şubat-Mart 1156) kendisine itaatkâr olacağı ve Irak'a saldırmayacağı hususunda yemin alan halife, Şerefüddîn el-Horâsânî'yi ona vezir tayin etmişti. Süleymanşâh adına *el-Melikü'l-müstecir* (himaye isteyen) lakabıyla hutbe okutuldu. Halifenin askerî desteğini alan Süleymanşâh, daha sonra Cibâl tarafına yönelmiş, burada Melikşah b. Mahmûd da kendisine katılmıştı.

¹² İbnü'l-Esîr, XI, 157, 159; Bundârî, s. 254; Kafesoğlu, *Harezmsaşlar*, s. 62; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999, s. 140-141; Köymen, *II. İmparatorluk*, s. 429; Tâhirî, *Dovlet-i Selçûkiyân*, s. 43; Melihe Settârzâde, *Selçûkiyân (431-590 h.)*, Tahran 1392 hş., s. 146.

¹³ Bundârî (s. 211-212)'ye göre Süleymanşâh, Sultan Mesûd döneminde ise tedbir amaçlı olarak Kazvin kalesinde zincire vurulmuştu. Mesûd'un ölümüyle birlikte (547/1152) kale komutanı Muvaffak ile taht iddiası olmak hususunda anlaşan Süleymanşâh, Yarınkuş Bâzdâr tarafından Zencân'a götürülmüştü. Burada Şemseddîn İldeniz ve Meraga Hâkimi Nusreteddîn'in desteğini aldıktan sonra Hemedân'a getirilerek Irak Selçuklu tahtına çıkartıldı. Bununla birlikte şaraba ve kadınlara olan düşkünlüğü sebebiyle devlet işleriyle pek ilgilenmemiş, veziri olan Hârizmşâh Yınalteğîn de aynı tavırları sergilemişti. Bütün bunlar önemli emirlerin saray ve sultan ile olan münasebetlerini gözden geçirmelerine neden oldu. Kendi bölgelerine çekilen emirler, yaptıkları görüşmeler neticesinde veziri tutuklamaya karar vermişlerdi. Bu görev içinse aynı zamanda sultanın kayınbiraderi olan Hârizmşâh Yınalteğîn seçildi (548/1153). Sultanı mevcut plandan haberdar eden ise Hârizmşâh'ın kardeşi olan eşiydi. Eşinin sözleri Süleymanşâh'ı tekrar zincire vurulma endişesine sevk ettiği için o da gizlice Hemedân'ı terk etmeye karar verdi. Emirler saraya geldiklerinde tüm aramalara rağmen sultanı bulamamışlardı. Süleymanşâh ise şehirden şehre dolanmış, fakat hiçbir yerde barındırılmamıştı. Ayrıca bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, s. 153-156.

Azerbaycan'a geldiğinde ise Atabeg İldeniz kendisiyle birleşmişti. Kısaca Halife Müktefi, kendi elleriyle Irak Selçuklu Devleti içerisinde bir isyan çıkarmıştı (551/1156)¹⁴.

Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmûd ise bu isyan karşısında kendisine bağlı olan emîrlerden yardım istedi. Sonuçta yapılan savaşı kazanan Muhammed oldu (Cemaziyelevvel 551/Haziran-Temmuz 1156). Bağdad'a dönmek üzere yola çıkan Süleymanşâh, Şehrizûr yakınlarına vardığı sırada yakalanarak Musul kalesine gönderildi. Onun buradaki zorunlu misafirliği Sultan Muhammed'in ölümüne (Zilhicce 554/Aralık 1159-Ocak 1160) kadar devam etmişti. Muhammed'in ölümüyle birlikte devletin ileri gelen emîrleri Süleymanşâh'ı tahta çıkarmak üzere anlaşmışlardı. Hemedân'a getirilen Süleymanşâh, tahta çıkartıldı (Rebiülevvel 555/Mart-Nisan 1160). Ancak hükümdarlığı süresince iyi bir yönetici gibi davranmamış, içki içme alışkanlığını Ramazan ayında bile devam ettirmişti. Emîrlere karşı hakarefâmiz tavırları bir süre sonra tepkilere ve emîrlerin kendisinden uzaklaşmasına neden oldu. Nihayetinde devlet işlerini de bıraktığı önemli bir devlet adamı olan Selçuklu Şerefeddîn Girdbâzû ile yaşadığı olumsuzluklar neticesinde adı geçen emîr tarafından tutuklanmış (Şevval 555/Ekim-Kasım 1160), bir süre sonra da boğdurulmuştu (12 Rebiülevvel 556/11 Mart 1161)¹⁵.

Görüldüğü üzere kaynaklara dayalı bir şekilde kısaca hayat hikâyesini naklettiğimiz Süleymanşâh'ı, Kürdistân'a bağlayan hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca Strange'in mevcut atama ile ilgili olarak vermiş olduğu tarihlerde (554-556/1159-1161) Sultan Sencer hayatta bile değildir. Nitekim Sultan Sencer, 14 veya 24 Rebiülevvel 552/26 Nisan veya 6 Mayıs 1157 tarihinde vefat etmiştir. Bununla birlikte iddia edildiği üzere Sultan Sencer, ölümünden sonraki bir tarihte (!) Kürdistân eyaletini kurmuş, başına da yeğeni Süleymanşâh'ı atamıştır. Elimizdeki bilgilere göre Sencer'in Süleymanşâh'ı atamış olduğu tek yer, sadece Hârizm olarak görünmektedir. Sencer'in Süleymanşâh'ı kendisine veliaht tayin ettiği doğrudur, ancak ölümünden evvel bu kararını değiştirdiği ve kendi hâkimiyetindeki Horasan'ı kız kardeşinin oğlu Melik Mahmûd b. Muhammed b.

¹⁴ Râvendî, II, 252, 262 vd; Sadreddîn el-Hüseynî, s. 99; İbnü'l-Esîr, XI, 175-176; Bundârî, s. 219; Reşidüddîn Fazlullah, s. 156; Şebânkâreî, s. 118; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzide*, s. 459; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. E. Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 250; Tâhirî, *Dovlet-i Selcûkiyân*, s. 50; Seyyid Ebulkâsım Furûzânî, *Selcûkiyân ez âğâz tâ fercâm*, Tahran 1393 hş., s. 227.

¹⁵ Sadreddîn el-Hüseynî, s. 100-102; İbnü'l-Esîr, XI, 178, 208, 220; Bundârî, s. 221 vd., 257-258, 263; Reşidüddîn Fazlullah, s. 160-162; Şebânkâreî, s. 118-119; Aksarâyî, s. 19; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzide*, s. 460-461; Ahmed b. Mahmûd, s. 251-252; Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. E. Göksu, TTKY, Ankara 2015, s. 233-236; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTKY, Ankara 1991, s. 37-38; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya 2001, s. 227-231; Furûzânî, *Selcûkiyân*, s. 227, 229.

Buğra Han'a bıraktığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Süleymanşâh'a artık güven duymadığı anlaşılmaktadır. Bu durum esir bulunduğu sırada yapmış olduğu bir duaya da açıkça yansımıştır. Duaya göre Sencer, hayatta veya ölü olarak Oğuzlar'ın elinden kurtulmayı, Merv'e ulaşım inşa ettirmiş olduğu türbeye gömülmeyi ve Büyük Selçuklu Devleti Sultanlığı'nın yeğeni Süleymanşâh'a nasip olmasını dilemişti¹⁶.

Bu durumda diğer bir soruya da cevap vermek gerekir. Süleymanşâh b. Muhammed Tapar, Kürdistan hâkimi değilse, Süleymanşâh Ebûh olarak kaydedilen kişi gerçekte kimdir? Her şeyden önce iyi veya kötü Süleymanşâh b. Muhammed Tapar, hem Büyük Selçuklular hem de Irak Selçuklu Devleti'ne hükümdarlık yapmış biridir. Ayrıca Sultan Sencer'in ona Melik unvanını verdiği kaynak tarafından ifade edilmiş bir durumdur. Diğer bir ifadeyle kaynaklar onunla ilgili bir unvan kullanacaksa bunun sultan veya melik olması daha doğru olur. Bununla birlikte bazı kaynaklar Süleymanşâh'tan bahsederken herhangi bir unvan zikretmemişlerdir. Ebûh ifadesini kullanan ise sadece Hamdullah Müstevfî olmuştur.

Ebûh'un ne ifade ettiği meselesinde ise Hamdullah Müstevfî'den aşağı yukarı yüz yıl önce yaşamış ve Celâleddîn Hârizmşâh'ın hayatını yazmış olan Nesevî'nin vermiş olduğu bazı bilgiler değer kazanmaktadır. Nitekim Nesevî, lakabını Şihâbüddîn olarak verdiği Süleymanşâh adlı bir emirden bahseder ve onu Melik-i Eyûh (ایوه) olarak kaydeder. Adı geçen Süleymanşâh, ayrıca Musul hâkimi Bedreddîn Lülü (ö. 1259) ve Begteginliler'in son hükümdarı Muzafferüddîn Kökböri (ö. 1233) ile aynı dönemde yaşayan biri olarak kaydedilmektedir. Sultan Celâleddîn Hârizmşâh, 621/1224 tarihinde kışı geçirmek üzere Tuster'e geldiğinde onu karşılayan Türkmen Beyi de bu Süleymanşâh (b. Perçem)'tan başkası değildir. Aynı Süleymanşâh, Moğollar'ın Bağdad kuşatması sırasında halifenin yanında yer almış, daha sonra Moğollar tarafından öldürülmüştür¹⁷. Dolayısıyla adı geçen kişinin Selçuklu Sultanı Süleymanşâh ile aynı kişi olması pek mümkün görünmemektedir. Bütün bunlara ek olarak İbnü'l-Esîr¹⁸, Yıva Türkmenleri'nin emîri olarak Süleyman adlı birinden bahseder. Farklı imlalarla kaydedilen bu kelime Yava, Yivâ, İva (ایوه، ییوا، ایوا، یوا) şeklinde de verilebilmektedir. Dolayısıyla Ebûh/Eyûh olarak okunagelen kelimenin aslı İva veya Yivâ'dan başka bir şey

¹⁶ İbnü'l-Esîr, XI, 187; Muhammed Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr. Saîd Neffîsî, Tahran 1375 hş., s. 41; Köymen, II, *İmparatorluk*, s. 416-418; Özyaydın, "Sencer", *DİA*, XXXVI, 511.

¹⁷ Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali Nesevî, *Siretu Celâleddîn Mengubertî*, thk. Mücteba Minovî, Tahran 1965, s. 200; Cüveynî, s. 356, 600; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İ. Aka-M. Ersan-A. H. Khelejanî, TTKY, Ankara 2013, s. 34, 44.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, XII, 253.

değildir. Süleymanşâh da Yıvâ Türkmenleri'nin lideri durumundaki Süleymanşâh b. Perçem'dir¹⁹.

Sonuç olarak Nesevî'nin vermiş olduğu bilgi sayesinde Guy Le Strange'in aynı kişi olarak kabul ettiği Süleymanşâh Ebûh ile Sultan Süleymanşâh'ın aslında aynı kişiler olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yine aynı müellifin vermiş olduğu diğer bilgi, Süleymanşâh Ebûh'un Yıva Türkmenleri'nin lideri olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Sultan Sencer'in kurmuş olduğu Irak Selçukluları hâkimiyet bölgesi, daha sonra Kürdistân olarak adlandırılan bölgeyi de içine alacak şekilde çok daha geniş bir idarî yapılanmadır. Dolayısıyla, bu iki idarî yapıyı aynı kabul etmek mümkün görünmemektedir. Bütün bunlara ek olarak iddia edildiği üzere Sencer'in Kürdistân eyaletini kurarak başına da Süleymanşâh'ı atamış olduğu tarih (554-556/1159-1161) olayların kronolojisine ters düştüğü gibi, Sultan Sencer'in ölümünden sonradır. Neticede Sultan Sencer'in Kürdistân eyaleti kurdurduğuna dair ileri sürülen, ancak kaynağa dayanmayan bu iddia her açıdan diğer kaynaklardaki bazı bilgilerle de uyuşmamaktadır. Guy Le Strange'in *Nüzhetü'l-kulûb*'ta geçen bir ismi başka biriyle aynı kişi kabul etmek suretiyle yorumladığı, önceki dönem kaynaklarla birlikte değerlendirme gereği duymayarak sonuca vardığı anlaşılmaktadır. Kısaca mevcut bilgiler değerlendirildiğinde, Sultan Sencer'in Kürdistân eyaleti kurdurmuş olduğu bilgisi zorlama denilebilecek bir yorumdan öteye gidememektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. E. Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.
- Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. M. Öztürk, TTKY, Ankara 2000.
- Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTKY, Ankara 2013.
- Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr. Saîd Nefîsî, Tahran 1375 hş.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990.
- Bois, Thomas, "Kurds, Kurdistan", *Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*/çev. K. Fıratlı, *Kürtler ve Yurtları: Kürdistân*, İstanbul 1996/"Kürtler", *MEB İslâm Ansiklopedisi*.
- Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1943.
- Furûzânî, Seyyid Ebülkâsım, *Selçukiyân ez âğâz tâ fercâm*, Tahran 1393 hş.
- Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1336 hş.

¹⁹ Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, Ankara 2014, s. 27; Turan, *Selçuklular*, s. 259; Sümer, *Oğuzlar*, s. 348-349; a. mlf., "Yıva Oğuz Boyuna Dâir", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, sayı: 9 (1951), s. 152, 157; a. mlf., "Yıva", *DİA*, XLIII, 547.

- , *Tarih-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364 hş.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.
- , *et-Tarihü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTKY, Ankara 1992.
- Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, Ankara 2014.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya 2001.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara 1991.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTKY, Ankara 1991.
- Sevim, Ali, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. E. Göksu, TTKY, Ankara 2015.
- Nesevî, *Siretu Celâleddîn Mengubertî*, thk. Mücteba Minovî, Tahran 1965.
- Nikitin, Bazil, *Kürtler*, çev. H. D., İstanbul 1976.
- Özeydin, Abdülkerim, "Sencer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.
- Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, Ankara 1960, II.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (Selçuklular)*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014/*İlhanlılar kısmı*, çev. İ. Aka-M. Ersan-A. H. Khelejani, TTKY, Ankara 2013.
- Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999.
- Settârzâde, Melihe, *Selçukiyyân (431-590 h.)*, Tahran 1392 hş.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- Steingass, F., *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 337.
- Strange, Guy Le, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966/haz. A. Eskikurt-C. Tomar, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, İstanbul 2015.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999.
- , "Yıva Oğuz Boyuna Dâir", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, sayı: 9 (1951).
- , "Yıva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Şebânkâreî, *Mecmâü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş.
- Tâhirî, Abdullah Nâsirî, *Dovlet-i Selçukiyyân*, Tahran 1390 hş.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996.